

Adriaan S. van Klinken

Van homoacceptatie naar queer theologie

In reactie op het artikel van David Bos laat Adriaan van Klinken, promovendus aan de Universiteit Utrecht, zien dat de verschillende stadia van homoacceptatie door de tijd zijn ingehaald: de opkomst van queer theologie luidt een nieuwe fase in van hernieuwde discussies over seksualiteit en (religieuze) identiteit.

nieuwe
perspectieven

Het 'probleem' van homoseksualiteit is een hoogst actueel thema binnen het hedendaagse christendom. Dat is wereldwijd het geval, zoals de hoogoplopende spanningen binnen de Anglicaanse wereldgemeenschap laten zien, maar zeker ook in Nederland. In het land dat de naam heeft voorloper te zijn op het gebied van homo-emancipatie, blijkt uit allerlei affaires en discussies dat veel christelijke groeperingen tot de achterhoede behoren. Dat wil niet zeggen dat de boel daar stil staat. Integendeel, uit het onderzoek van David Bos blijkt dat er allerlei ontwikkelingen zijn.¹ In deze bijdrage ga ik niet zozeer in op deze historische en sociologische ontwikkelingen zelf, maar maak ik een aantal op- en aanmerkingen bij de wijze waarop zij door Bos worden beschreven en verklaard. Dat doe ik vanuit de nieuwe perspectieven die door queer theorie en queer theologie geopend worden op (homo)seksualiteit en religie.

Homoseksualiteit als controversie

Wat mij intrigeert is de conclusie die ook Bos het meest verrassend noemt, namelijk dat homoseksualiteit de afgelopen decennia heeft geleid en nog steeds leidt tot zo veel en zo hoog oplopende conflicten. Het is een *identity marker* geworden. De vraag komt op waarom juist dit onderwerp centraal staat in de spanning die er is tussen veel christelijke kerken en groepen in hun verhouding tot de waarden van de moderniteit. Bos zoekt niet uitvoerig naar een

verklaring, maar doet wel een suggestie: het zou komen door de relatie van homoseksualiteit tot een ander belangrijk strijdpunt, namelijk de hermeneutiek. 'Een typisch twintigste-eeuws maatschappelijk verschijnsel (seksualiteit als expressie van authenticiteit) wordt aangegrepen om een typisch negentiende-eeuwse kwestie uit te vechten: het recht op het historisch-kritisch lezen van de Bijbel. Jonge wijn in oude zakken is explosief – vandaar dat het zo vaak knalt in de kerken.'²

Hoewel ik inzie dat er op het gebied van hermeneutiek cruciale beslissingen vallen voor christelijke visies op homoseksualiteit, is deze verklaring volgens mij onvoldoende. Ten eerste, omdat er andere kwesties zijn die ook direct te maken hebben met hermeneutiek maar die toch minder controverser oproepen. Over de historiciteit van Genesis 1, bijvoorbeeld, kan men inmiddels ook in meer behoudende protestantse kringen genuanceerder spreken dan over homoseksualiteit. Ten tweede, omdat er in andere dan behoudend protestantse kringen een zelfde controverser bestaat rond homoseksualiteit, terwijl men daar minder moeite heeft met historisch-kritische benaderingen van de Bijbel. Neem bijvoorbeeld de Rooms-katholieke kerk, die opvallend genoeg buiten beschouwing blijft in het SCP-onderzoek waarvan Bos' studie onderdeel is. Zoals begin 2010 weer bleek uit de zogenoemde hostie-rel kan ook in deze kerk homoseksualiteit zomaar aanleiding geven tot een hoogoplopend en publiekelijk gemanifesteerd conflict, dat echter niet verklaard kan worden vanuit de orthodox-protestantse strijd rondom hermeneutiek. De vraag blijft dus, wat mij betreft, waarom juist homoseksualiteit aanleiding geeft tot zo'n controverser.

is de hermeneutiek wel het probleem?

De opkomst van queer theory

Wat buiten beschouwing blijft in de publicaties van Bos maar wat niet ongevoemd mag blijven in een debat over religie en (homo)seksualiteit in een theologisch tijdschrift, is dat er recentelijk nieuwe theoretische en theologische perspectieven zijn geopend om na te denken over deze thematiek. Ik duid hiermee op de opkomst van *queer theory* en de recente toepassing en verwerking daarvan binnen de theologie, Bijbelwetenschappen en religiestudies, met name de Angelsaksische wereld. Deze ontwikkeling lijkt tot nu toe aan Nederland voorbij te gaan³, terwijl queer perspectieven mijns inziens van grote betekenis zouden kunnen zijn voor zowel het kritisch analyseren van historische ontwikkelingen en discussies zoals geschetst door Bos, als voor het theologisch reflecteren op (homo)seksualiteit.

Binnen het bestek van dit artikel is het onmogelijk uitvoerig in te gaan op het complexe veld van queer theorie. Kortweg kan het worden omschreven als een kritische theorievorming betreffende seksualiteit die, voortbouwend op het werk van filosofen als Michel Foucault en Judith Butler, seksualiteit ziet als een constructie. Dit betekent dat menselijke seksualiteit gevormd wordt binnen en door sociale discoursen en dat seksualiteit dus geen statisch fenomeen is, maar dat het in verschillende historische, culturele en religieuze contexten ook verschillende vormen aanneemt. Het strikte onderscheid tussen homo- en heteroseksualiteit in de moderne westerse wereld is een voorbeeld van zo'n discours, evenals het onderscheid tussen homofilie en homoseksualiteit dat in sommige christelijke kringen populair is. Dergelijke indelingen creëren een werkelijkheid, ze construeren en ordenen seksualiteit.

kritische reflectie op seksualiteit

Vanuit de opvatting van seksualiteit als een sociale constructie analyseert en deconstrueert queer theorie de betekenissystemen en sociale ordeningen waarbinnen seksuele verlangens en ervaringen worden gedefinieerd en waarbinnen seksuele categorieën en identiteiten worden geproduceerd.⁴ Religie vormt een van de discoursen waarin seksualiteit wordt geconstrueerd; religieuze tradities en instituties geven betekenis en brengen ordening in de seksualiteit aan. Het analyseren en deconstrueren, maar ook het uitdagen en transformeren van de religieuze en theologische constructie van de seksualiteit vormt het onderzoeksveld voor queer theologie (wat tot nu toe vooral een christelijke aangelegenheid is).⁵

heteronorm
spoort niet
met de
samenleving

Queer theorie en queer theologie kunnen volgens mij helpen bij het zoeken naar een antwoord op de vraag waarom juist homoseksualiteit vandaag de dag telkens aanleiding geeft tot conflicten in christelijke kring. Queer theologie maakt duidelijk dat de christelijke traditie, wellicht in een poging haar eigen *queerness* te verbergen, een sterk heteronormatieve (of, wanneer seksualiteit en gender samen worden gethematiseerd, een hetero-patriarchale) ordening van seksualiteit heeft ontwikkeld. Het vasthouden aan een bepaalde 'letterlijke' manier van Bijbellesen in behoudend-protestantse kring waarop Bos wijst, is volgens mij een van de strategieën om de norm van heteroseksualiteit te kunnen bevestigen en om homoseksualiteit te kunnen veroordelen. Misschien nog wel belangrijker dan de historiciteit van Genesis 1 is de historiciteit van Genesis 2, dat verhaalt over de schepping van de mens als man en vrouw en de opdracht van God dat zij 'tot een vlees' zullen zijn. Op zijn best kan vanuit deze lezing homoseksualiteit worden gezien als onderdeel van 'de gebrokenheid' van na de zondeval, waarmee we moeten leren leven.

Het punt is dat de diepgewortelde heteronormativiteit van de christelijke traditie in steeds mindere mate congrueert met de veranderende visies op seksualiteit in de samenleving. De samenleving is weliswaar niet per se minder heteronormatief geworden – zo laat ook het SCP rapport zien – maar vanuit het moderne culturele ideaal van autonomie en authenticiteit is ze homoseksualiteit wel gaan zien als een reële optie naast heteroseksualiteit en als een mensenrechtenkwestie. De conflicten over religie en homoseksualiteit lijken zich af te spelen op het grensvlak van deze botsende normatieve idealen. Binnen queer theorie wordt heteroseksualiteit gezien als een construct dat alleen kan bestaan in contrast met, en juist daarom ook in afhankelijkheid van, homoseksualiteit. Sociaalwetenschappelijk zou dit een ingang kunnen zijn om te analyseren hoe vandaag de dag 'heteroseksuele' christelijke groepen, die als gevolg van de secularisatie fors aan invloed hebben verloren, zich profileren door zich af te zetten tegen de 'homo-tolerante' samenleving.⁶

stadia van
acceptatie
volgens
heteronorm

Heteroseksualiteit nog steeds de norm?

Er is er nog een ander punt dat ik naar aanleiding van de studie van Bos aan de orde zou willen stellen en dat betreft het discours van 'acceptatie van homoseksualiteit'. In het onderzoek van het SCP gaat het over de acceptatie van homoseksualiteit in de Nederlandse samenleving en Bos onderzoekt dit specifiek in protestants-christelijke kring. Op basis van een beschrijving van ontwikkelingen binnen de *mainline* protestantse kerken reconstrueert hij elf 'stadia van acceptatie'.⁷ Hoewel hij erbij vermeldt dat het proces in andere groeperingen anders

kan verlopen, is de vooronderstelling in zijn onderzoek, en in dat van het SCP in het geheel, dat het uiteindelijk gaat om de acceptatie van homoseksuelen. In de stadia die Bos onderscheidt is deze emancipatie min of meer voltooid wanneer openlijk homoseksuele leden officieel worden toegelaten tot gemeenschapsrituelen als het Avondmaal, tot leidinggevende posities zoals van predikant en tot overgangsrituelen zoals de doop en het huwelijk.

Vanuit queer theorie en queer theologie zou ik twee vragen willen stellen bij dit paradigma van homoacceptatie. Ten eerste, het wekt gemakkelijk de indruk dat de samenleving (heteroseksuele) 'insiders' en (homoseksuele) outsiders kent, waarbij de eerste de laatste moeten accepteren. Oftewel: heteroseksualiteit bepaalt nog steeds de norm en – zo blijkt ook weer uit het rapport van het SCP – homoseksuele mannen en vrouwen worden geaccepteerd voor zover ze zo 'gewoon' mogelijk doen, oftewel voor zover ze qua voorkomen en leefwijze niet al te veel afwijken van de hetero-norm. Homoseksualiteit geldt nog steeds als 'anders' dan 'gewoon'. Zijn de religieuze gemeenschappen die Bos' stadia van homo-emancipatie hebben doorlopen niet langer hetero-normatief? Of geldt dat zij, zoals de Amerikaanse theoloog Laurel Schneider suggereert, hun homoseksuele leden nog steeds onderwerpen aan een set van heteronormatieve gedragingen, en dat homoseksuelen 'queer' blijven, vreemd en buitengesloten van de gemeenschap, wanneer zij hieraan niet voldoen?⁸

Eerder dan te pleiten voor de acceptatie van homoseksuelen in de (heteronormatieve) religieuze of sociale gemeenschap, wordt vanuit queer perspectief de norm van heteroseksualiteit bekritiseerd. Ook wordt de massieve opvatting van hetero- en homoseksualiteit, die verondersteld wordt, binnen het paradigma van homoacceptatie bevestigd en wordt er gewezen op de verschillende en meer vloeiende vormen en uitingen van seksualiteit en seksuele identiteit.

Dat brengt mij op het tweede bezwaar. Waar blijven biseksuelen, transgenders en anderen die niet passen binnen de dichotomie van hetero- en homoseksualiteit in het paradigma van homoacceptatie? De term 'queer' wordt wel gebruikt als verzamelnaam voor allen die seksueel gezien buiten de gevestigde normen van heteroseksualiteit staan, maar de maatschappelijke posities en de politieke belangen van deze verschillende groepen komen lang niet altijd overeen. Een inzet op de acceptatie van homoseksualiteit kent het risico dat degenen die hun identiteit definiëren buiten de binaire categorieën om van hetero- en homoseksualiteit in de kou blijven staan; naast heteronormativiteit zien zij zich ook geconfronteerd met homonormativiteit.

Zowel maatschappelijk als theologisch is er op dit punt veel werk te doen. Waar homoseksualiteit al jarenlang kerkelijke en theologische discussies in ons land beheerst, staan thema's als biseksualiteit, transseksualiteit en interseksualiteit nog nauwelijks (of praktisch niet) op de agenda. Queer theorie en theologie maken deze thema's wel bespreekbaar, niet zozeer als nieuwe categorieën voor een zoveelste identiteitspolitiek (hoewel ook dat gebeurt en betekenis heeft), maar als uitdrukkingen van de pluraliteit, ambiguïteit en complexiteit die menselijke seksualiteit kenmerkt. Als voorbeelden hiervan binnen queer theologie verwijs ik naar het idee van de Bi/Christus zoals voorgesteld door Marcella Althaus-Reid en naar het werk van Suannah Cornwall over (inter)seksualiteit binnen het 'lichaam van Christus'.⁹ Het werk van deze en andere queer theologen is spannend, juist omdat het hen niet simpelweg gaat om de acceptatie

vanuit queer
zicht kritiek
op heteronorm

en bi-, trans-
en interseksua-
liteit dan?

van homoseksualiteit, maar om de erkenning, problematisering en waardering van de lichamelijke en seksualiteit die mensen gemeenschappelijk hebben en die tegelijk een bron is van verscheidenheid en gescheidenheid.

Ten slotte

queer aanval
op identity
marker

Queer perspectieven op religie, theologie en seksualiteit breken de klassieke discussies over geloof en homoseksualiteit open. Tegelijk verstoren ze de zelfgenoegzaamheid van gemeenschappen – christelijk en seculier – die vergevorderd zijn in de zogenoemde stadia van homoacceptatie. Waar homoseksualiteit een *identity marker* is geworden voor zowel seculiere als religieuze groepen, progressieven en conservatieven, wordt door queer theologie alle identiteitspolitiek omtrent seksualiteit bevraagd en ondermijnd. Tegelijk wordt ‘identiteit’ door queer theologie radicaal verbonden met onze seksualiteit en worden beide opnieuw gedacht vanuit de christelijke traditie die meer queer blijkt te zijn dan vaak wordt aangenomen. Deze benadering van de thematiek van religie en (homo)seksualiteit is waarschijnlijk te *queer*, te vreemd en eigenaardig, voor de onderzoekers van het SCP. Zij blijven onderzoek doen naar homoacceptatie. Maar het potentieel van queer theorie is te groot om te laten liggen door cultuur- en religiekritische theologen en andere wetenschappers. Dat belooft wat voor de verdere discussies over religie en (homo)seksualiteit!

Adriaan van Klinken (1982) is als promovendus verbonden aan het departement religiewetenschap en theologie van de Universiteit Utrecht. Met Nienke Pruiksma stelde hij de bundel Onder de regenboog. De Bijbel queer gelezen samen, welke in het najaar van 2010 verschijnt bij Uitgeverij Skandalon. E-mailadres: adriaanvanklinken@gmail.com

Noten

1. Zie David Bos, *De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2010; David Bos m.m.w. Karlijn Volke, ‘Naasten. Veranderingen in de omgang met homoseksualiteit onder behoudende protestanten in Nederland’ in Saska Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2010, pp. 220-245.
2. David Bos m.m.w. Karlijn Volke, ‘Naasten. Veranderingen in de omgang met homoseksualiteit onder behoudende protestanten in Nederland’ in Saska Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau 2010, p. 239.
3. Samen met Nienke Pruiksma heb ik daar recent verandering in geprobeerd te brengen met de bundel *Onder de regenboog. De Bijbel queer gelezen*, in het najaar van 2010 bij uitgeverij Skandalon verschenen.
4. Voor een inleiding in queer theorie, zie bijvoorbeeld Annemarie Jagose, *Queer Theory: an Introduction*, New York University Press, New York 1996; Donald E. Hall, *Queer Theories*, Palgrave Macmillan, London 2003; Nikki Sullivan, *A Critical Introduction to Queer Theory*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2003.
5. Zie Marcella Althaus-Reid en Lisa Isherwood, ‘Introduction: queering theology. Thinking theology and queer theory’ in M. Althaus-Reid en L. Isherwood (red.), *The Sexual Theologian: Essays on Sex, God and Politics*, T&T Clark International, London and New York 2004, pp. 1-15; Elizabeth Stuart, *Gay and Lesbian Theologies. Repetitions with Critical Difference*, Asghate, Farnham and Burlington 2003 (hoofdstuk 6 en 7); Gerard Loughlin (red.), *Queer Theology: Rethinking the Western Body*, Blackwell, Malden and Oxford, 2007. Voor publicaties specifiek gericht op bijbelwetenschappen, zie: Robert Goss and Mona West (red.), *Take Back the Word: a Queer Reading of the Bible*, Pilgrim

- Press, Cleveland 2000; Ken Stone (red.), *Queer Commentary and the Hebrew Bible*, Sheffield Academic Press, Sheffield 2001; Deryn Guest (red.), *The Queer Bible Commentary*, SCM Press, London 2006.
6. Zie bijvoorbeeld Linda Woodhead, 'Sex and secularization' in G. Loughlin, *Queer Theology: Rethinking the Western Body*, Blackwell, Malden and Oxford 2007, pp. 230-244.
 7. David Bos, *De aard, de daad en het Woord*, p. 18.
 8. Laurel C. Schneider, 'Homosexuality, queer theory and Christian theology' in *Religious Studies Review* 26/1 (2000), pp. 4 en 11.
 9. Zie Marcella Althaus-Reid, *Indecent Theology: Theological Perversions in Sex, Gender and Politics*, Routledge, London 2000, pp. 112-120 en Susannah Cornwall, *Sex and Uncertainty in the Body of Christ*, Equinox, London 2010. Specifiek over transseksualiteit, zie de bundel van Lisa Isherwood en Marcella Althaus-Reid (red.), *Trans/formations*, SCM Press, London 2009.